

Οι αλχημιστές μέχρι τον 10ο αιώνα στο Βυζάντιο

Ο βυζαντινός πολιτισμός είναι επηρεασμένος από τρεις κυρίως πηγές, οι οποίες τον τροφοδότησαν σε επίπεδο πνευματικής καλλιέργειας, εξαρχής: πρώτον από τις αρχαίες και ελληνιστικές παραδόσεις και την γραμματεία, δεύτερον από τον Χριστιανισμό και τρίτον από τον ανατολικό μυστικισμό, με την ελληνική παράδοση να ασκεί την μεγαλύτερη επίδραση τουλάχιστον μέχρι και τους χρόνους του Ιουστινιανού. Παράλληλα, οι φιλοσοφικές σχολές της Αλεξανδρείας, της Αθήνας και της Αντιοχείας τροφοδοτούσαν ακόμη την φιλοσοφική σκέψη και έφερναν σε επαφή τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής εκείνης με τους κλασικούς συγγραφείς της ελληνικής αρχαιότητας, χωρίς όμως, ποτέ, να καταστεί δυνατό, στα χρόνια αυτά του Βυζαντίου, να δημιουργηθούν μεγάλα έργα, τα οποία να εκφράζουν υψηλά νοήματα.

Τα γράμματα και οι επιστήμες στον 5ο και 6ο αιώνα

Η διανόηση και τα γράμματα που καλλιεργούνταν στην Δυτική και την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν απομιμήσεις της αρχαίας παράδοσης, και όχι νέες πνευματικές δημιουργίες. Ο νεοπλατωνισμός, επηρεασμένος από τον ανατολικό μυστικισμό, μαζί με τον Χριστιανισμό σταμάτησαν την περαιτέρω ανάπτυξη της φιλοσοφίας και της επιστήμης, όπως άλλωστε και των άλλων πνευματικών τομέων της λογοτεχνίας και της τέχνης. Έτσι, η βυζαντινή γραμματεία αντικατοπτρίζει τον πλήρη αντιθέσεων και αντιφάσεων περίγυρό της, εξαρτημένη καθ' ολοκληρίαν από την αρχαία ελληνική και ελληνιστική γραμματολογία, και κυριαρχείται από την τάση να μιμείται τα αρχαία πρότυπα, καθώς και τα ρητορικά και σοφιστικά σχήματα. Βεβαίως μέχρι την εποχή του Ιουστινιανού, ο Χριστιανισμός δεν είναι τόσο περιοριστικός ούτε εμποδίζει άμεσα την εκδήλωση και την διατύπωση του στοχασμού των πνευματικών ανθρώπων του εθνικού κόσμου. Ελεύθεροι ακόμα να εκφρασθούν, ρήτορες, ποιητές, φιλόσοφοι και ιστορικοί, που ανήκουν στον εθνικό κόσμο, εξακολουθούν να καλλιεργούν την αρχαία ελληνική παράδοση. Ζουν όμως με το παρελθόν και δεν οραματίζονται ένα μέλλον καλύτερο, ανανεωμένο πολιτικοκοινωνικά. Οι σχολές της Αλεξανδρείας, της Αθήνας, της Αντιοχείας και της Γάζας απλώς αναπλάθουν ξανά και ξανά τα διανοητικά επιτεύγματα των δασκάλων του παρελθόντος. Εντούτοις, σε αυτές τις σχολές φοιτούσαν και τα παιδιά των εύπορων χριστιανών. Έτσι, πολλοί από τους μετέπειτα Επισκόπους, Πατριάρχες και λόγιους χριστιανούς μορφώθηκαν σε αυτές τις εθνικές σχολές, διότι ο χριστιανικός κόσμος δεν είχε αποκτήσει ακόμα δικά του πνευματικά κέντρα. Ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός, στον επιτάφιο λόγο, στον αδελφό του Καισάριο, ομολογεί

πως τα εθνικά παιδευτήρια (εκπαιδευτικές σχολές) ήκμαζαν: «Τότε πρώτον απ' αλλήλων εσχίσθημεν, εγώ μεν τοις κατά Παλαιστίνην εγκαταμείνας παιδευτήριοις, ανθούσι τότε, κατά ρητορικώς έρωτα, ο δε (Καισάριος) την Αλεξάνδρειαν πόλιν καταλαβών παντοίας παιδεύσεως και τότε και νυν ούσαν τε και δοκούσαν εργαστήριον» [έκδ. Boulenger (1908), VI, 2], ενώ είναι γνωστό ότι ο Ιωάννης Χρυσόστομος ήταν μαθητής του ρήτορα και σοφιστή Λιβανίου, ο οποίος δδάσκε στην Αντιόχεια, και ο Συνέσιος, ο οποίος αργότερα έγινε επίσκοπος στην Πεντάπολη της Κυρηναϊκής, στην αρχή ήταν οπαδός της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας. Όμως γενικά, όσοι χριστιανοί φοιτούσαν στις φιλοσοφικές σχολές των εθνικών, δεν ενδιαφέρονταν να σπουδάσουν την ελληνική φιλοσοφία και να μελετήσουν τους Έλληνες κλασικούς, αλλά ήθελαν να λάβουν κυρίως μαθήματα ρητορικής. Αυτή και μόνον τους ενδιέφερε, ως τέχνη του λόγου. Αν και ο Μέγας Βασίλειος συνέγραψε πραγματεία περί του πώς θα ωφελούντο οι παιδεῖς εκ των ελληνικών συγγραμμάτων, δεν προτρέπει την νεότητα να εγκολπωθεί τον στοχασμό των κλασικών, αλλά να μελετήσουν επεισόδια της ελληνικής ιστορίας, τέτοιας ηθικής αξίας, που θα μπορούσαν να διαπαιδαγωγήσουν ακόμα και χριστιανόπαιδες. Τίποτε περισσότερο, γι' αυτό και στην πραγματικότητα ο 5ος και ο 6ος αιώνας αποτελούν την μεταβατική περίοδο από τον αρχαίο στον μεσαιωνικό πολιτισμό. Σχετική πρόοδος παρατηρείται μόνο στην αρχιτεκτονική της ναοδομίας, με λαμπρότερο δείγμα όλων των ναό της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος σχεδιάσθηκε και οικοδομήθηκε από τον Ανθέμιο τον Τραλλιανό, αρχιτέκτονα που είχε συγγράψει και την πραγματεία Περί παραδόξων μηχανημάτων, και τον μαθηματικό Ισίδωρο τον Μιλήσιο.

1. Ο Θεός κατασκευαστής του κόσμου (περ. 1250, Σχολιασμένη Βίβλος).

Η πλήρης όμως επικράτηση του Χριστιανισμού, από τους χρόνους του Ιουστινιανού και πέρα, είχε ως αποτέλεσμα να ανακοπεί η ελευθερία της σκέψης και η Φιλοσοφία να μην μπορεί πλέον να συνεχίσει την αυτοτελή ύπαρξή της. Το ίδιο ίσχυε και για τα Μαθηματικά και τις Φυσικές Επιστήμες, που ήταν, από τα αρχαιότατα χρόνια, κλάδοι της Φιλοσοφίας. Ενώ η Φιλοσοφία αποτελούσε γενική θεώρηση όλων των προβλημάτων του επιστητού κόσμου, από τον δο αιώνα υποβαθμίζεται σε βοηθό της Θεολογίας. Θεωρείται χρήσιμη μόνον εάν δίνει θεωρητικά σχήματα, τα οποία να «αποδεικνύουν» πως η Εβραϊκή Βίβλος είναι αλάθητη και τα μυθολογικά της ιστορήματα οι μόνες αιώνιες αλήθειες.

Ο Πρόκλος (412-485) είναι ο τελευταίος στοχαστής της ελληνιστικής Φιλοσοφίας που παρουσιάζει κάποια πρωτοτυπία. Ύστερα από αυτόν σβήνει η φλόγα της έρευνας και ο στοχασμός τίθεται στην υπηρεσία και τον έλεγχο των θεολόγων. Οι παντοδύναμοι πλέον Πατέρες της Εκκλησίας, όπως ο Βασίλειος ο τιτλοφορούμενος Μέγας († 379), ο Γρηγόριος ο Θεολόγος († 390), ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος († 407), ο Εφραίμ ο Σύρος († 407), ο Ισίδωρος ο Πηλουσιώτης († 436), ο διαμελιστής της φιλοσόφου, μαθηματικού Υπατίας, Κύριλλος της Αλεξανδρείας († 447), ο Θεοδώρητος ο Κύρου († 457), στα έργα τους μας δίνουν αντιπροσωπευτικά δείγματα της νέας «κοσμοσωτήριας» ιδεολογίας του Χριστιανισμού. Αν και μερικοί από τους πιο πάνω ηγέ-

τες της εκκλησίας ενδιαφέρθηκαν για τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής τους, τα βασικά στοιχεία της διδασκαλίας τους εστιάζονταν στην μετά θάνατον ζωή, διότι η νέα ιδεολογία ελάχιστα ενδιαφερόταν για την επίγεια ζωή. Όμως, μια τέτοια θέση απέναντι στην αρχαία ελληνική Φιλοσοφία και την επιστήμη γενικά καλλιεργεί και τελικά επιβάλλει τον σκοταδισμό. Όσο και αν αντιδρούσαν οι λόγιοι εθνικοί στα κηρύγματα των ανωτέρων κληρικών και μοναχών, πολιτική βουλήσει του κράτους εκείνης της εποχής, οι διδασκαλίες τους χαρακτηρίζονταν ως οι μόνες αλήθειες. Και ως φυσικό παρεπόμενο της νοοτροπίας αυτής, και τις φυσικές επιστήμες, οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς τις περιφρονούσαν, εφόσον κατ' αυτούς και γι' αυτούς η Αγία Γραφή ήταν αλάθητη και θεόπνευστη. Παρ' όλα αυτά, επειδή οι επιτεύξεις της αρχαίας ελληνικής επιστήμης, ως ένα σημείο, επηρέαζαν τα ανώτερα στρώματα του πληθυσμού και οι πνευματικοί ήγετες του εθνικού κόσμου αντέκρουαν την χριστιανική κοσμοθεωρία, οι Πατέρες της Εκκλησίας προσπάθησαν να συμβιβάσουν την αρχαία επιστήμη με τις βιβλικές αφηγήσεις για την δημιουργία του κόσμου. Και ακόμα, στις συγγραφές τους, τις λεγόμενες εξαήμερες, προσπαθούσαν να αποδείξουν πως στην φύση υπάρχει αυτοσκοπός και ότι τα πάντα «εν σοφίᾳ εποίησεν» ο επουράνιος δημιουργός. Πολύ μακριά από τα Περί φύσεως συγγράμματα μιας σειράς Ελλήνων φυσικών φιλοσόφων, πραγματικών γιγάντων του πνεύματος, που ξεκινά από τον Αναξίμανδρο και καταλήγει στον Ρωμαίο Λουκρήτιο.

2. Εικόνα του κόσμου από την Χριστιανική Τοπογραφία του Κοσμά του Ινδικοπλεύστη.

Χριστιανοί συγγραφείς, όπως και πολλοί από τους ιδεαλιστές φιλοσόφους, δέχονταν την τελεολογία ως γενική αρχή. Πίστευαν δηλαδή ότι όλα, μέσα στην φύση, διέπονται από έναν σκοπό (τέλος στην αρχαία ελληνική γλώσσα σημαίνει σκοπός). Αυτό, όμως, σημαίνει αναγκαστικά την ύπαρξη ενός υπέρτατου όντος, του Θεού, ο οποίος θέτει τον σκοπό αυτόν ως σκοπό του, συνειδητά (εικ. 1). Αντίθετα, οι Έλληνες φυσικοί υλιστές φιλόσοφοι δέχονται πως στην φύση δεν υφίσταται τελεολογία αλλά νομοτέλεια. Σύμφωνα με αυτήν τα πάντα διέπονται από νόμους (αίτια), η ύπαρξη των οποίων παράγει συνεχώς κάποια αποτελέσματα (αιτιατά). Οι εξαήμερες ήσαν, βασικά, εξηγήσεις και ερμηνείες του Α' κεφαλαίου της Γενέσεως και η πλέον αγαπητή στις λαϊκές μάζες ήταν αυτή του Μεγάλου Βασιλείου η οποία, για αρκετούς αιώνες, αποτέλεσε ένα είδος χριστιανικής εγκυκλοπαιδίας που διαβαζόταν πολύ από τους χριστιανούς της Ανατολής. Παρεμφερείς ερμηνείες της βιβλικής «Ιστορίας», για την δημιουργία του κόσμου σε έξι ημέρες από τον Γιαχβέ των Εβραίων, είχαν γράψει ο Γρηγόριος ο Νύσσης, ο Γεώργιος Πιστόης, διάκος του ναού της Αγίας Σοφίας, ο Κοσμάς Ινδικοπλεύστης και άλλοι.

Φυσικά, όταν οι απόψεις της αρχαίας ελληνικής επιστήμης έρχονταν σε αντίθεση με τις βιβλικές αφηγήσεις, απορρίπτονταν, χωρίς καμία συζήτηση. Ένα τυπικό παράδειγμα, από τα άπειρα, της περιφρόνησης προς την επιστήμη είναι η Χριστιανική Τοπογραφία του Κοσμά του Ινδικοπλεύστη. Ενώ ήταν γνωστό ότι αστρονόμοι όπως ο Ερατοσθένης, ο Αρίσταρχος, ο Ἰππαρχος και ο Ἀρατος είχαν διατυπώσει σχεδόν τα πάντα για το μέγεθος της γης, για την κίνηση της γης και των πλανητών γύρω από τον Ἡλιο και για την απόσταση από την γη μέχρι τους μεγαλύτερους αστέρες, ο Κοσμάς, τελείως αυθαίρετα, «δίδαξε» και υπεστήριξε πως η γη δεν έχει σφαιρικό σχήμα, αλλά είναι ένα επίπεδο παραλληλόγραμμο, το οποίο περιβάλλεται από τους ακεανούς, πίσω από τους οποίους βρίσκεται ο παράδεισος, από τα άκρα του οποίου υψώνονται τοίχοι που ενώνονται πάνω από τα κεφάλια μας, σχηματίζοντας τον ουράνιο θόλο. Πάνω από αυτόν βρίσκεται η κατοικία του Θεού και των άλλων ενοίκων του ουρανού (εικ. 2). Ακόμα ψηλότερα κινούνται ο Ἡλιος και η Σελήνη.

Μόνο στην Φιλολογία υπήρχε κάποια ελευθερία, ώστε να συνεχισθεί η αρχαία παράδοση σε ορισμένους κλάδους, οι οποίοι εθεωρούντο ακίνδυνοι για την επίσημη θρησκεία και ιδεολογία και επέκεινα για την κρατική εξουσία. Έτσι, μερικοί διανοητές ασχολήθηκαν με θέματα καθαρώς φιλολογικά και γραμματειακά. Σχολίασαν αρχαία κείμενα, έγραψαν γραμματικές,

3. Παράσταση από την εκστρατεία του Διονύσου στις Ινδίες (ψηφιδωτό δάπεδο της Δήλου).

εξεπόνησαν Λεξικά και άλλα πολλά. Από αυτούς, οι πλέον γνωστοί ήσαν ο Γεώργιος Χοιροβοσκός, ο Ευγένιος, ο Ιωάννης ο Φιλόπονος και ο Πρισκιανός. Παράλληλα, στις αρχές του δου αιώνα εμφανίζονται στην γραμματεία του Βυζαντίου συλλογές, με ανέκδοτα, παροιμίες, αλληγορίες, επιγράμματα και γνωμικά διαφόρων Ελλήνων σοφών. Οι συλλογές αυτές ονομάζονταν «Ανθολογίες», «Υπομνήματα», ενώ από αυτές αργότερα σχηματίσθηκαν άλλες που ονομάσθηκαν «Μέλισσαι». Η σπουδαιότερη από αυτές τις «Ανθολογίες» είναι αυτή του Ιωάννου Στοβαίου, η οποία περιλαμβάνει αποστάσματα από πεντακόσιους και πλέον αρχαίους ποιητές και πεζογράφους (ρήτορες, ιστορικούς, φιλοσόφους, τραγικούς, κωμωδιογράφους κ.λπ.).

Στον 5ο και τον 6ο αιώνα, μεγάλη ανάπτυξη είχε και η ιστοριογραφία, που ακολούθησε τις παραδόσεις και τις μεθόδους των αρχαίων Ελλήνων ιστορικών. Οι περισσότεροι ιστοριογράφοι εκείνης της εποχής ήταν εθνικοί. Τον 5ο αιώνα ο Νόννος από την Πανόπολη της Αιγύπτου συγγράφει σε στίχους την Διονυσιάδα, η οποία αποτελείται από 48 βιβλία. Αφηγείται τα σχετικά με την εκστρατεία του Διονύσου στις Ινδίες (εικ. 3), κατά την προϊστορία της Ελλάδος και τελειώνει παραφράζοντας σε στίχους το Ευαγγέλιο του Ιωάννη! Άλλοι γνωστοί ιστοριογράφοι είναι ο Ευνάπιος, ο οποίος έγραψε ρωμαϊκή ιστορία από την εποχή του Κλαυδίου έως την βασιλεία των Αρκαδίου και Ονωρίου, ο Ολυμπιόδωρος, ο οποίος ύμνησε τον Ιουλιανό τον Παραβάτη και περιέγραψε τα γεγονότα του 407-427, ενώ ο Ζώσιμος έγραψε την Νέ-

αν Ιστορίαν. Εχθρός του χριστιανισμού, γράφει ευθαρσώς ότι θεωρεί ως βασική αιτία της πτώσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας την νίκη και την επιβολή του Χριστιανισμού. Αυτοί οι ιστορικοί που έγραψαν με αντιχριστιανικό πνεύμα έζησαν σε μία περίοδο κατά την οποία ο Χριστιανισμός δεν είχε ακόμα επιβληθεί ως επίσημη θρησκεία, καθώς, μέχρι την εποχή του Θεοδοσίου του Α', οι λεγόμενοι «εθνικοί» ήταν ελεύθεροι να λατρεύουν τους θεούς τους. Όταν, όμως, αργότερα η ειδωλολατρία χαρακτηρίστηκε παράνομη, η ιστορία του Ζωσίμου απαγορεύτηκε και γι' αυτόν τον λόγο έφτασαν ως εμάς μόνον αποστάσματά της. Άλλοι ιστορικοί που αναφέρονται είναι ο Μάλχος και ο Πρίσκος, αλλά κι αυτών τα έργα χάθηκαν. Γνωρίζουμε, όμως, πως περιείχαν σοβαρές και ενδιαφέρουσες απόψεις για γεγονότα και πρόσωπα. Ανάμεσα στους ιστορικούς και χρονογράφους κατέχει ξεχωριστή θέση ο Ησύχιος ο Μιλήσιος, ο οποίος έζησε, πιθανότατα, στα χρόνια του Ιουστινιανού. Έγραψε μια «Παγκόσμια ιστορία», η οποία δυστυχώς δεν σώθηκε. Αποστάσματά της έφτασαν ως εμάς, στα έργα του Φωτίου και στο λεξικό του Σουίδα. Ο Φώτιος, πάλι, διέσωσε και ένα απόστασμα από την ιστορία του Θεοφάνη, που περιγράφει την ιστορία της περιόδου από το τέλος της βασιλείας του Ιουστινιανού έως τις αρχές της βασιλείας του Μαυρικίου. Ο πρέσβυς του Ιουστινιανού, στους Σαρακηνούς και Αβησσου-

4. Ο Ερμής ο Τρισμέγιστος, ο οποίος σύμφωνα με μια παράδοση είναι συγγραφεύς 36.525 βιβλίων.

νούς, Νόνοσσος έγραψε την περιγραφή τού μεγάλου του ταξιδιού, από την οποία σώθηκε ένα απόστασμα.

Την ίδια εποχή, στην Ισπανία, διαδόθηκε στους Ισπανούς ταχύτατα η αραβική γλώσσα και ο αραβικός πολιτισμός, χωρίς όμως αυτοί να αλλαξιστήσουν και να γίνουν μωαμεθανοί. Μερικοί μάλιστα Ισπανοί, από την άρχουσα τάξη, έμαθαν αραβικά και διάβαζαν το Κοράνιο και την αραβική λογοτεχνία. Το ίδιο έγινε και στην Αίγυπτο, όπου το 699 καθιερώθηκε η αραβική γλώσσα και έκτοτε ξεχάστηκαν η ελληνική και η αιγυπτιακή. Ο αραβικός πολιτισμός σημείωσε μεγάλη ανάπτυξη στην Ισπανία, την Αίγυπτο και την Αφρική. Η αραβική τέχνη, τα αραβικά γράμματα και η φιλοσοφία έβαλαν την σφραγίδα τους στις χώρες αυτές, τόσο ώστε τον 9ο αιώνα, ο επίσκοπος της Κόρδουας Αλβάρο, σε ένα του κήρυγμα, διαμαρτυρόταν για τον εξαραβισμό των συμπολιτών του χριστιανών, οι οποίοι περιφρονούσαν το ευαγγέλιο και διάβαζαν τα αραβικά βιβλία.

Η αλχημική επεξεργασία του χρυσού

Η Αλχημία, τόσο στις απαρχές της όσο και αφού αναπτύχθηκε, δεν εμφανίζεται με αυτό το όνομα, τουλάχιστον μέχρι τον 8ο αιώνα, αλλά με διάφορους όρους, οι οποίοι έχουν σχέση είτε με το θείον, είτε με τον χρυσό. Η επιστήμη αυτή δεν διαχωρίστηκε παρά σταδιακά από την αρχαία ελληνική φυσική φιλοσοφία. Προϋπήρχε χωρίς ξεχωριστή ονομασία, με την μορφή συνταγών ή σημειώσεων –οι οποίες συνέδεαν ένα μυστικιστικό πνεύμα με παρατηρήσεις πάνω στην χημεία– και σε κείμενα τα οποία πραγματεύονταν άλλα θέματα, έτσι ώστε δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε το πότε ακριβώς εμφανίστηκε. Παραθέτουμε ορισμένα παραδείγματα:

«Δει λαβείν μόλυβδον χυτόν εκ των αμμοπλύτων (έστιν γαρ ο χυτός μόλυβδος πυκνότατος), και χωνεύσαι αυτόν πολλάκις, έως αν γένηται ἀσήμος...» (Fragm. Alchemica, Περί ποιήσεως ασήμου, e cod. Venet. Marc. 299, fol. 106r).

«Η δε δίπλωσις του ασήμου γίνεται ούτως· του εξιωμένου χαλκού <μ'. και ασήμου <η' και καστέρου βαύλης <μ' χωνεύεται δε πρώτος ο χαλκός, και μετά δύο πυρώσεις ο καστίτερος, είτα ο ἀσήμος, είτα, όταν αμφότερα μαλακά γένηται, αναχνευεις πολλάκις και κατάψυχε τω προειρημένων σκευάσματι· είτα πλατύνας ταὶς αυταὶς οικονομίαις ανάσμηχε τω κουφολίθῳ» (Πάπ. Leid., 6).

Ασήμου δίπλωσις: «Λαβών χαλκόν κύπριον εξίωσον, και επιβαλλε αιλός αμμωνιακού τας (ίσας <δ', στυπτηρίας <δ', χωνεύσας μίσγε ίσον ἀσήμον» (Πάπ. Leid., 10).

«Ιός και δέριος, ιός και έλαιον, ιός και χολή μόσχου, γίνεται σμάραγδος» (Πάπ. Stock., 189).

«τον γαρ χρυσόν ποιεί η χάλκανθος ιόν...» (Βώλος, Δημοκρίτου φυσικά και μυστικά, II, 46, 14).

«ἔστι δε τις και υπό των χρυσοχόων γινόμενος ιός δια θυίας και δοίδυκος Κυπρίου χαλκού, έτι δε ούρου παιδίου, ω το χρυσίον κολλώσιν» (Διοσκουρίδης, Περί Ύλης Ιατρικής, V, 79, 7, 6).

«επιβάλλε εις του αγγείου το αρσενικόν χρυσού, χωρίς πυρίτου,

αλός αιματικού, χαλκίτεως κυάνου, και λειτριβείς ύδατος θείου, οπτάς επιπάσσεις μετά την υδράργυρον» (Πάπ. Leid., 496). «Ο δε ανέκλειπτος ἀσήμος ούτως σκευάζεται: ασήμου καλού στατήρα και πρόσβαλε εκ του εξιωμένου χαλκού β, αναχώνευε β ἡ γ» (Πάπ. Leid., 10, 58).

«Αργύρεον χρύσεον ποιήσαι εις αιώνα μόνιμον. Λαβών υδράργυρον και πέταλα χρύσεα ποιήσον κηρώδες» (Πάπ. Leid., 322).

Τα παλαιότερα γραπτά πειστήρια που διαθέτουμε για την Αλχημία είναι οι πάπυροι της βιβλιοθήκης της Λυόν. Πρόκειται για ελληνικά κείμενα, γραμμένα στην Αίγυπτο, τα οποία βρέθηκαν τοποθετημένα πάνω σε μούμιες. Ανάγονται στον 3ο αιώνα και περιέχουν θρησκευτικές επικλήσεις, αλλά και συνταγές μεταλλουργών, αρκετές εκ των οποίων αφορούν στον χρυσό, αναφερόμενες στον τρόπο μίμησής του, στην αναδίπλωσή του (διπλασιασμό του), αλλά και την παραπλανητική αύξηση του βάρους του, με καθαρά τεχνικές εκφράσεις. Οι γνώσεις αυτές υποδηλώνονταν ήδη με το όνομα Χημεία ή Χυμεία, όπως μας πληροφορεί ένα χριστιανικό κείμενο του Ζωσίμου Πανοπολίτου τον 5ο αιώνα:

«Προς την Θεοσέβεια, την βασιλισσα. Οι Άγιες Γραφές αναφέρουν ότι υπάρχει ένα είδος δαιμόνων, οι οποίοι έχουν σχέση με τις γυναίκες και τις καθοδηγούν. Ο Ερμής (εικ. 4) το αναφέρει επίσης στο βιβλίο που έγραψε για τις φυσικές επιστήμες, στο

οποίο υπάρχουν νοήματα φανερά και κρυφά μαζί. Γράφει γι' αυτούς με τα παρακάτω λόγια: "...τα αρχαία και θεία βιβλία αναφέρουν ότι ορισμένοι Άγγελοι κυριεύτηκαν από πάθος για τις γυναίκες. Κατέβηκαν λοιπόν στην γη και τις διδάξαν τα έργα της φύσης" (Γεν. παρ. 4). Σ' αυτούς αναφέρεται η Βίβλος, όταν λέει ότι όσοι έδειξαν αλαζονεία, διώχτηκαν από τον ουρανό, γιατί είχαν διδάξει στους ανθρώπους όλα τα έργα του κακού, αυτά τα οποία δεν χρησιμεύουν στην ψυχή. Είναι αυτοί που έγραψαν τα (χημικά) συγγράμματα και σ' αυτούς οφείλουμε την πρώτη μετάδοση αυτών των τεχνών. Το βιβλίο τους ονομάζεται Χύμα (Κούμου) και από αυτό πήρε το όνομά της η Χημεία ή Χυμεία (Κουμία)».

Αυτή η αρχέγονη χημεία, λοιπόν, είναι μια ανακάλυψη ουρανίων όντων και περιλαμβάνει κάθε είδος ενασχόλησης με την φύση, αυτό δηλαδή που στην αρχαία Ελλάδα αποτελούσε αντικείμενο της φυσικής φιλοσοφίας. Στην κοπτική γλώσσα, Κέμι ή Κούμι ονομάζοταν η Αίγυπτος και αυτή η πολύ γενική χημεία συνδεόμενη από το όνομα του Ερμού, μας ανάγει στην ελληνιστική περίοδο της Αιγύπτου, κατά την οποίαν απέδιδαν στον Τρισμέγιστο Ερμή όχι μόνον την Χημεία, αλλά και πάρα πολλές θεωρητικές παρατηρήσεις πάνω στην ηθική, την θεολογία και τον κόσμο του πνεύματος, που στο σύνολό τους απετέλεσαν την Ερμητική φιλοσοφία.

Η μαρτυρία του Ζωσίμου, ο οποίος είναι ένας από τους παλαιότερους συγγραφείς στο θέμα της Αλχημίας, δείχνει ότι το θρησκευτικό στοιχείο αποτέλεσε μέρος αυτής της επιστήμης από τις απαρχές της ακόμα, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι οι τεχνικές των μεταλλουργών δεν κατείχαν μιαν εξίσου σημαντική θέση. Αυτές οι δύο όψεις της αρχέγονης Αλχημίας ήταν αρχικά πολύ στενά συνδεδεμένες και διαχωρίστηκαν, σταδιακά, πολύ αργότερα, μετά τον 10ο αιώνα, όταν κυκλοφόρησε στην Ευρώπη ο «Σμαράγδινος Πίναξ» σε λατινική μετάφραση. Τότε έγινε φανερό ότι τα αποκλειστικά τεχνικά κείμενα δεν είναι αλχημικά συγγράμματα και ότι, κατά συνέπεια, οι τεχνικές συνταγές οι οποίες περιέχονται στα αλχημικά κείμενα έχουν δευτερεύουσα σημασία και λειτουργούν απλώς ως σχόλια ή ακόμα και ως σύμβολα (βλέπε πρώτη σελίδα προηγούμενου άρθρου, την συνταγή του Ζωσίμου).

Όσον αφορά στην μυστικιστική πλευρά της Αλχημίας, αυτή συνδέεται με την Γνώση ότι η ίδια η Γαία έχει ζωή, ζωή η οποία εκδηλώνεται με τα μετεωρολογικά και τα ηφαιστειογενή φαινόμενα, καθώς και με την ανάπτυξη των φυτών, τα μυστήρια της βλάστησης και της καρποφορίας, αλλά και της ζύμωσης και της αποσύνθεσης. Και, ενώ η επιφάνεια του εδάφους της Γαίας, όπου ο αέρας και το νερό έρχονται σε επαφή με την γη, είναι η τροφή κάθε ορατού όντος, το εσωτερικό της Γαίας, που υπάγεται στην Δήμητρα, αρχαιότατη θεά των Μυστηρίων, κέντρο της ηφαιστειακής θερμότητας και της γονιμότητας, περιέχει ορυκτά διαφόρων συνθέσεων, τα οποία υπόκεινται, όπως γνώριζε όλος ο αρχαίος κόσμος σε παγκόσμιο επίπεδο, σε εξελικτικά στάδια μιας ωρίμανσης με σαφώς προσδιορισμένο προσανατολισμό, ειδικά όταν πρόκειται για μεταλλεύματα.

5. Η συνεχής κυοφορία της γης η οποία δημιουργεί και την υπό εξέλιξιν δημιουργία του ορυκτού κόσμου (Figuarum Aegyptiorum Secretarum, 18ος αι.).

Από τους λίθους, η γη παράγει σταδιακά είτε τα μέταλλα, είτε τους πολύτιμους λίθους, πεποίθηση που υφίσταται για πολλούς, ακόμα και στην σημερινή τεχνοκρατική εποχή μας. Έχουμε, λοιπόν, μια συνεχή κυριοφορία της γης, η οποία δημιουργεί τον ορυκτό κόσμο, εξελίσσοντάς τον από τα κοινά συτελή αρχικά του υλικά σε ευγενέστερα, όπως ο χρυσός, οι αδάμαντες και άλλα. Θα πρέπει εδώ να διευκρινισθεί ότι η έννοια της εξελίξεως, ως κατεύθυνσης από την Γαία αλλαγή των όντων, εμψύχων και αψύχων, ήταν πολύ περισσότερο γενική και διαδραμάτιζε σπουδαιότερο ρόλο στην αρχαία ελληνική σκέψη από ότι στην νεότερη επιστήμη. Αποτελεί, επίσης, χαρακτηριστικό όλων των παραδοσιακών δοξασιών της αρχαιότητος, από την Ινδία και την Κίνα μέχρι την Κελτική και την Ουαλία και από την Λαπωνία μέχρι την Αφρική.

Όλες αυτές οι ιδέες και απόψεις βρίσκονται στην Αλχημία (εικ. 5), το κέντρο των ασχολιών της οποίας είναι ο χρυσός, είτε ως σύμβολο είτε ως ύλη, θεωρούμενος πάντοτε όχι ως κάτι αυθύπαρκτο αλλά ως αποτέλεσμα μετασχηματισμού άλλων στοιχείων. Μια τέτοια μετουσίωση θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί, εάν συνδυαζόταν μία θεωρία περί γεννήσεως των στοιχείων, όπως αυτή που μας δίνει ο Πλάτων στον *Tίμαιο*, με τα απαραίτητα σχόλια του Πρόκλου, με εκείνη η οποία θεωρούσε τον μεταλλουργό ένα εξαιρετικό ον, ικανό να μεταμορφώσει ορυκτά και μέταλλα διά της εργαστηριακής πλέον τεχνικής (ελεφαντοστέινη εικόνα Αδάμ και Εύα) (βλ. Αρχαιολογία και Τέχνες, 106 (2008), σ. 19).

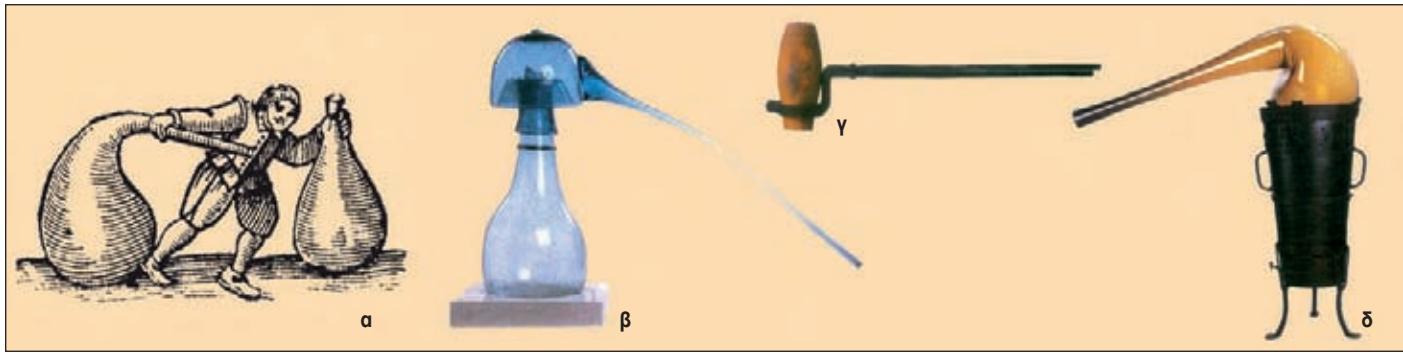
Ο φαινομενικός νικητής του ελληνικού μυστικισμού, ο νεαρός Χριστιανισμός, πολύ συχνά συνδεδεμένος με την άγνοια και την βαρβαρότητα, δεν ήταν σε θέση να ικανοποιήσει όσους αναζητούσαν ένα υποκατάστατο του ενθουσιασμού των Μυστηρίων. Υπήρχε, λοιπόν, στους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού, ένα κενό στην συνείδηση μιας «ελίτ», η οποία είχε μορφωθεί με την ελληνική σκέψη, την επιστήμη του Θωτ-Ερμού και την έκσταση του Πλωτίνου και του Πορφυρίου. Η φυσική φιλοσοφία του Ηρακλείτου, του Αναξαγόρα, του Αριστοτέλους και τόσων άλλων, με το ένδυμα της Αλχημίας, προσέφερε μια θεωρία κατάλληλη να ικανοποιήσει τις ανεκπλήρωτες, από την εποχή της εξαφάνισης των Μυστηρίων, ψυχικές αναζητήσεις, ασκώντας, επιπλέον, μια ισχυρή γοητεία, χάρη στις ελπίδες για εύκολο και γρήγορο πλουτισμό, που άφηνε να διαφαίνονται. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον προσηλυτίστηκαν μυ-

στικά οι πρώτοι αλχημιστές, οι οποίοι αντικατέστησαν τους φυσικούς φιλοσόφους των προχριστιανικών χρόνων. Έτσι, όταν ο Ολυμπιόδωρος αναφέρεται στην Αλχημία, στις αρχές του δου αιώνα, αυτή έχει ήδη εμφανισθεί ως μία καλά συγκροτημένη επιστήμη, διακήρυξη της οποίας περιέχει ένα από τα έργα του Ζωσίμου Πανοπολίτου, ήδη από τον 5ο αιώνα: «Οποιος δεν έχει πειραματιστεί, γνωρίζει πολύ λίγα πράγματα. Όποιος έχει πειραματιστεί, έχει πιστέψει στην σοφία. Αφησε τον σοφό να διδαχθεί ακόμα». Η σπουδαιότητα αυτού του αφορούσε για τους αλχημιστές φαίνεται και από το ότι εμφανίζεται και στην αρχή μιας αλχημικής πραγματείας του Βώλου από την Μένδη, ή Ψευδοδημοκρίτου.

Αυτή η προτροπή για πειραματισμό δείχνει ότι αλχημιστές, τουλάχιστον των πρωτοχριστιανικών χρόνων, δεν ήσαν απλώς θεωρητικοί, όσο και αν υπήρξαν μυστικοί, αλλά εφάρμοζαν την εργαστηριακή πειραματική χημεία (εικ. 6)

6. Το εργαστήριο του αλχημιστή (J. van der Straet, 1570).

7. Τα βασικά αλχημικά πειραματικά όργανα: α. πρώιμες συσκευές απόσταξης, β. περσικός άμβυκας, γ. χοάνη από στάχτη οστών, δ. κλίβανος με γυάλινο αποστακτήρα.

και πρέπει να φτάσουμε στον 6ο αιώνα, στον Ολυμπιόδωρο, για να βρούμε έναν λόγιο, ο οποίος να εξετάζει θεωρητικά την Αλχημία, χωρίς τις πρακτικές εφαρμογές της.

Από τους προηγούμενους αιώνες, ένα ήδη σύνθετο σύνολο πειραματικών συσκευών έχει χρησιμοποιηθεί από αυτούς τους σοφούς. Το βασικό όργανο, που είχε τότε εφευρεθεί, είναι ο άμβυξ (εικ. 7), διυλιστήρας με τον οποίο έγινε η ανακάλυψη της απόσταξης, πρώτης γνωστής μεθόδου, κατά την οποία μόνη την δράση του πυρός και σε ένα μόνο δοχείο, αποσυντίθενται και αναλύονται τα υλικά σώματα. Ήδη ήταν γνωστός από τον Διοσκουρίδη (V, 110) ο τρόπος παρασκευής υδραργύρου, θερμαίνοντας κιννάβαρι μέσα σε σφραγισμένη φιάλη, όπου το υγρό μέταλλο συστέλλεται στο εσωτερικό ψυχρότερου περικαλύμματος. Η πραγματική όμως απόσταξη, μέσα σε διαφανή συσκευή, δεν ήταν γνωστή αρχικά παρά στην Αλεξανδρεία. Τα πολυάριθμα σχέδια των συσκευών, τα οποία έχουν διασωθεί σε χειρόγραφα, δεν αφήνουν αμφιβολία ότι η χρήση τους ήταν γενική και γνωστή σε όλους τους αλχημιστές. Εκεί που υπήρχε πάντοτε σύγχυση στο πέρασμα των αιώνων, ήταν στην ορολογία, καθώς οι παρασκευαστές, στο ίδιο πείραμα, έδιναν διαφορετικά ονόματα. Έτσι, με το ίδιο όνομα υποδηλώνονταν τελείως διαφορετικά πειράματα, ενώ παρόμοια σύγχυση επικρατούσε και στα ονόματα είτε των φυσικών, είτε των τεχνητών υλικών σωμάτων. Το φαινόμενο αυτό δεν προερχόταν μόνον από την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των αλχημιστών, αλλά και από την προσπάθεια του καθενός τους να κρατήσει, για το προσωπικό του συμφέρον, το αποτέλεσμα των ερευνών του. Εν τούτοις, πέρα από τις περιπλοκές του λεκτικού μέρους, ένα σύνολο ειδικών αλχημικών συμβόλων είχε καθιερωθεί ήδη από το 2000 π.Χ. με μινωικά ιερογλυφικά και γράμματα. Πέραν αυτών, το πλέον γνωστό εικονικό σύμβολο της Αλχημίας είναι εκείνο το οποίο παριστάνει ένα ερπετό που δαγκώνει την ουρά του. Η πρώτη παράστασή του χρονολογείται στον 10ο αιώνα, σε ελληνικό χειρόγραφο της συλλογής του Βησσαρίωνος, το οποίο βρίσκεται στην βιβλιοθήκη του Αγίου Μάρκου της Βενετίας. Είναι ο «Ουροβόρος Όφις», που «η αρχή του είναι το τέλος και το τέλος είναι η αρχή του». Παριστάνεται, καμιά φορά, με τρία αυτιά

και τέσσερα πόδια και εικονίζει τον κύκλο των συνεχών μεταμορφώσεων, ήτοι γέννηση, φθορά και επαναγέννηση, που είναι η αέναη πορεία της φύσεως και των οποίων η γνώση και η χρήση είναι ο σκοπός της Θείας και Ιεράς Τέχνης (εικ. 8). Στην εικόνα του ουροβόρου όφεως του χειρογράφου του Αγίου Μάρκου, υπάρχει η επιγραφή: «Εν το Παν», πολύ κοντινό σχήμα με αυτό του Πρόκλου: «Παν το Παν» (Περί της Προνοίας, κεφ. 7 και Σχόλιο στον Τίμαιο).

Την εποχή του Πρόκλου, περί τον 6ο αιώνα π.Χ., γράφεται ένα έργο, με σκοπό να εκθέσει την θεωρία της Αλχημίας στο πλαίσιο της συριακής παιδείας της Μέσης Ανατολής. Οι Άραβες δάσκαλοι του 8ου αιώνα θα το θεωρήσουν ως σύνοψη ολόκληρης της κοσμογονικής επιστήμης. Η Ευρώπη, όμως, θα το παραλάβει σε αραβική γλώσσα μόλις τον 10ο αιώνα, και η λατινική του μετάφραση θα παραμείνει άγνωστη, με μοναδική εξαίρεση την τελευταία του σελίδα. Η σελίδα αυτή, με το όνομα «Σμαράγδινος Πίναξ» θα έχει μιαν εκπληκτική τύχη: θα αποτελέσει για τους επόμενους οκτώ αιώνες την σύνοψη της Αλχημικής Γνώσεως.

Το αραβικό αυτό κείμενο, στο σύνολό του, είναι μικρής έκτασης. Με τα σημερινά δεδομένα θα ήταν ένα βιβλιαράκι πενήντα περίπου σελίδων. Γνωρίζουμε τουλάχιστον οκτώ χειρόγραφά του στην Ευρώπη, εκ των οποίων το παλαιότερο βρίσκεται στην βιβλιοθήκη της Ουψάλα και χρονολογείται από το 934.

Υπάρχει και μια λατινική μετάφρασή του, του 12ου αιώνα, στην Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων, όμως φαίνεται ότι ουδέποτε

8. Ο ουροβόρος Όφις ως σύμβολο της αελιάνου επιστροφής.

9. Ο Απολλώνιος ο Τυανεύς σώζει τον μαθητή του Μένιππο, από το μυθικό τέρας Λάμια.

εξεδόθη, διότι το μοναδικό του αντίγραφο είναι του 17ου αιώνα και διατηρείται μαζί με το πρωτότυπο. Το έργο περιέχει κείμενο το οποίο αποδίδεται στον Απολλώνιο τον Τυανέα (εικ. 9), μια προσωπικότητα σχεδόν μυθική, αφού κινείται και δρα από τον 1ο μέχρι τον 3ο αιώνα, έναν μυστικιστή περίφημο φιλόσοφο, του οποίου η ζωή ήταν μια σειρά από ασυνήθιστα γεγονότα. Κατά την εποχή της βασιλείας του Αλεξάνδρου του Αυτοκρού, ο Φιλόστρατος έγραψε μια βιογραφία του, όπου ο Απολλώνιος παίζει τον ρόλο του υιού του Σατανά. Σε αυτή την νεώτερη «Βίβλο» έγινε ένας τέλειος παραλληλισμός ανάμεσα στην ζωή αυτού του φιλοσόφου και στον βίο του Ιησού Χριστού. Σε μια διασκευή της αναγγελίας που έγινε στην Υπεραγία Θεοτόκο, βλέπουμε τον ίδιο τον δαιμόνα να αναγγέλλει στην μητέρα του Απολλωνίου την γέννηση του μελλοντικού υιού του Διαβόλου. Κατά την γέννηση του Απολλωνίου, οι ψαλμοί των Αγγέλων αντικαθίστανται από το τραγούδι των κύκνων, ενώ την θέση του αστέρος της Βηθλεέμ παίρνει κεραυνός, ο οποίος πέφτει από τον ουρανό. Όλη η ζωή του Απολλωνίου αποτελεί αντιγραφή της ζωής του Χριστού, τόσο ώστε

να μην είναι δυνατόν να αντλήσουμε κάποια αληθινή πληροφορία γι' αυτόν. Οπωσδήποτε, το βιβλίο το οποίο του αποδίδουν περιέχει έναν κατάλογο από αντιστοιχίες ανάμεσα στα μέταλλα και στους πλανήτες, που δεν υπήρχε πριν από τον 6ο αιώνα, και η αρχαιότητα γλώσσα του κειμένου δεν επιτρέπει να το τοποθετήσουμε μετά τον 8ο αιώνα. Προφανώς, η αναφορά του στον Απολλώνιο τον Τυανέα έγινε για να δείξει κάποιο νεοπιθαγόρειο πνεύμα που υπάρχει σε αυτό το σύγγραμμα και ίσως για να το τοποθετήσει γεωγραφικά, αφού υποτίθεται ότι ο φιλόσοφος αυτός έζησε για αρκετό χρονικό διάστημα στην Συρία, από όπου αναχώρησε για το ταξίδι του στην Ινδία.

Το κείμενο περιέχει την περιγραφή της δημιουργίας του κόσμου, σύμφωνα με τις θεωρίες των Ελλήνων προσωκρατικών φιλοσόφων, όπου το πρώτο πράγμα που εμφανίστηκε ήταν το φως του Θείου Λόγου. Αυτό γέννησε την δράση, η δράση την κίνηση και η κίνηση την θερμότητα. Η θερμότητα συνέβαλε αντιστοίχως στην ενέργεια της κίνησης δονητικά και από αυτή την δόνηση επήλθε μια διαίρεση της ύλης. Από αυτήν δημιουργήθηκαν δώδεκα επίπεδα ή πεδία ύλης (εικ. 10), από την κατώτατη ύλη του φυσικού μας κόσμου, μέχρι «το λεπτότερο μέρος της ύλης, που ανυψώθηκε, ασκώντας στην πιο πικνή ύλη που έμεινε κάτω, την ίδια εξουσία την οποία ασκεί η ψυχή στο σώμα, και της έδωσε την κίνηση, η οποία προκάλεσε την γέννηση των ορυκτών (που διαιρούνται σε 360 είδη). Περαιτέρω αναφέρεται στο σχηματισμό των τριών βασιλείων της φύσης, του ορυκτού, του φυτικού και του ζωικού. Παραθέτουμε ένα μικρό απόσπασμα που αφορά τα ορυκτά:

«Ενα μέρος του ύδατος, το οποίο περιέχεται στην γη, με την επίδραση της θερμότητας, αφού διυλίστηκε προς τις ανώτερες περιοχές, δηλαδή τις υπόγειες κοιλότητες της γης, συμπυκνώθηκε και έπεισε ξανά προς τα κάτω. Ο κύκλος αυτός επαναλήφθηκε πάρα πολλές φορές, έτσι ώστε, κάθε φορά]: «ο υδατικός του χαρακτήρας ελαττώνόταν και συγκρατούσε όλο και περισσότερη θερμότητα, που το μετέτρεπε σε ατμό. Αυτή η αύξηση της θερμότητας το έκανε ικανό να διαλύει το θείον, το οποίο εισχωρούσε αργά σε όλα τα μέρη του και έγινε ο υδράργυρος. Ο υδράργυρος είναι η απαρχή όλων των μετάλλων, η ποικιλία στα χρώματα, τις γεύσεις και τις οσμές τους εξαρτάται από τους τόπους στους οποίους έχουν σχηματισθεί, και από την ενέργεια των τεσσάρων συστατικών αρχών πάνω στην διαμόρφωσή τους. Όλα έχουν ως βάση τον υδράργυρο και θα έπρεπε να γίνουν χρυσός, έχουν την ίδια αρχική σύσταση με αυτόν, όμως διάφορα τυχαία γεγονότα που συνέβησαν κατά την διαμόρφωσή τους, μετέβαλαν την εμφάνισή τους, χωρίς να αλλοιώσουν την πρωταρχική τους σύσταση».

Όλα λοιπόν τα μέταλλα αποτελούν είδη υδραργύρου, ο οποίος παράγεται από ύδωρ και θείο. Τα είδη αυτά δεν είναι παρά στάδια μιας εξέλιξης που υφίστανται τα μέταλλα, ως την τελική τους διαμόρφωση σε χρυσό. Αυτή η αυτόματη φυσική εξέλιξη περιγράφεται λεπτομερώς:

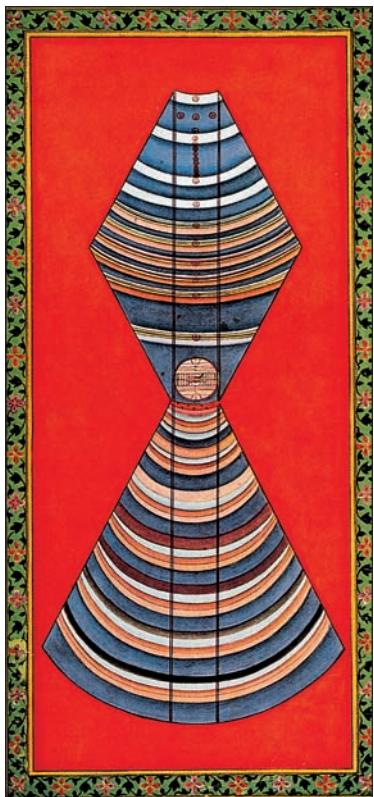
«Επειδή το μέρος όπου σχηματίστηκε ο υδράργυρος είχε μια μέτρια θερμοκρασία ... το μέταλλο αυτό μπήκε σε μια διαδικασία ζύμωσης, υπό την επίδραση του συνδυασμού θερμότητος και υγρασίας, και εξαπλίστηκε. Η συνάφεια των μορίων του καταστράφηκε και η θερμότητα της ζύμωσης εισεχώρησε σε αυτά τούτα τα μόρια. Έτσι η θερμότητα ενώθηκε με το ξηρό στοιχείο (ξηρίον ή αλ-ιξήρ) το οποίο κατελάμβανε το εσωτερικό του υδραργύρου και αύξησε την δονητική του ενέργεια (κίνηση). Το στοιχείο αυτό κυριάρχησε έτσι μέσα στο μέταλλο, ανέβηκε στην επιφάνειά του και έπηξε όλα τα μέρη του: το κρύο ... εξαφανίστηκε και δεν έμεινε στην νέα σύνθεση, παρά η θερμότητα, ενώ μένη με την υγρασία, και αυτή πάλι ενωμένη με την ξηρασία. Οι δύο αυτοί συνδυασμού, που είναι ο αέρας και το πυρ, δημιούργησαν το ερυθρό χρώμα το οποίο εμφανίστηκε στην επιφάνεια του μετάλλου ... Το στοιχείο της ξηρασίας, καταλαμβάνοντας την επιφάνεια του μορίου του χρυσού, περιορίζει και συγκρατεί το στοιχείο της ρευστότητος, προσεγγίζει μεταξύ τους τα μέρη αυτού του μετάλλου και αυξάνει το ειδικό βάρος του».

Διαφαίνεται εδώ η πολύ ενδιαφέρουσα άποψη, σύμφωνα με την οποία ο χρυσός, όπως και καθένα από τα άλλα μέταλλα, έχει μιαν όψη εξωτερική εντελώς διαφορετική και συχνά αντίθετη με την εσωτερική της ουσία. Παρ' όλα αυτά, σε όλο το βιβλίο δεν αναφέρεται απερίφραστα η Ιερά Τέχνη και εδώ είναι ένα από τα πλέον καταπληκτικά χαρακτηριστικά του. Όλο το κείμενο κατορθώνει να παραμένει σταθερά στην καθαρή θεωρία χωρίς να παραθέτει ουδεμία μνεία των εφαρμογών που θα μπορούσαν να επιτελεσθούν και από τις οποίες η παρασκευή χρυσού είναι ένας ειδικός τομέας. Ο χαρακτήρας αυτός της άκρας γενικότητας εμφανίζεται ακόμα πιο έντονος στην τελευταία σελίδα, όπου

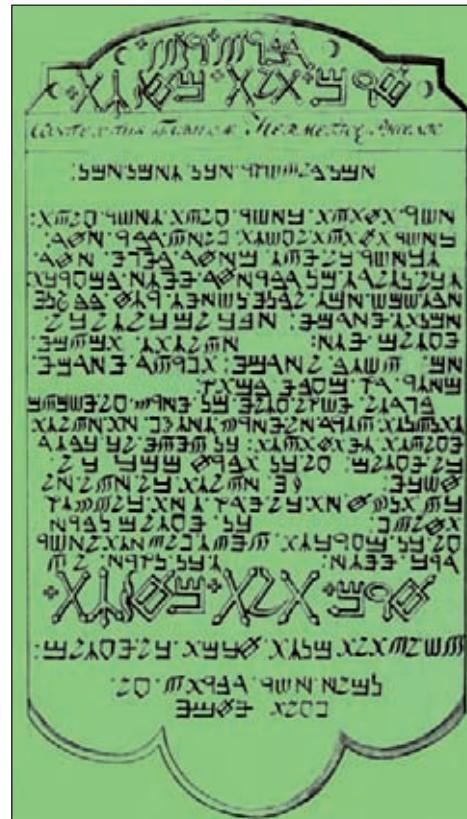
αντιγράφεται ο «Σμαράγδινος Πίναξ» όπως αυτός βρέθηκε στον τάφο του Ερμού του Τρισμέγιστου και έχει ως θέμα την εν συνόψει Δημιουργία του Σύμπαντος (εικ. 11). Ξαναβρίσκουμε εδώ, ύστερα από μια ένθερμη διαβεβαίωση για το ενιαίο της Φύσης όλων των τμημάτων του Κόσμου, την γνώση για το ενιαίο της μεθόδου, με την οποία έχουν διαμορφωθεί. Μεθόδου που μπορεί να παρομοιαστεί συμβολικά με μιαν ανθρώπινη γέννηση.

Εν κατακλείδι η μεταστοιχείωση απαιτεί μακρόχρονη και εντατική εργασία. Κατά κάποιον τρόπο, πρόκειται για έναν εσωτερικό εξευγενισμό του αγενούς μετάλλου, το οποίο στα έγκατα της γης λαμβάνει χώρα με πολύ αργό ρυθμό, επί χιλιετίες, με έναν εντελώς φυσικό τρόπο, που ο μυημένος επιτυχάνει μέσα σε εύλογο χρονικό διάστημα, σύντομο σχετικά, χάρη στην «σκόνη προβολής» ή στην «φιλοσοφική λίθο» ή στον καταλύτη, όπως θα λέγαμε σήμερα. Η σκόνη της φιλοσοφικής λίθου δεν μεταμορφώνει, αλλά επεξεργάζεται την καρδιά του μετάλλου, ανασυνθέτει τα συστατικά του και επιτρέπει την ανάκτηση του χρυσού, ο οποίος βρίσκεται, εν δυνάμει, μέσα σε κάθε μετάλλο.

Ο αλχημιστής θα πρέπει πρώτα να ανακαλύψει μία ύλη στην οποία ο υδράργυρος θα είναι ήδη ενωμένος με την αναγκαία ποσότητα θείου και μετά να μιμηθεί την φύση, η οποία ακολουθεί πάντοτε την απλούστερη οδό. Έτσι, επειδή τα μέταλλα δημιουργούνται μέσα στα ορυχεία, ο αλχημιστής κατασκευάζει έναν κλίβανο, που θα μοιάζει με ορυχείο, όχι ως προς το μέγεθος, αλλά ως προς την ιδιαίτερη διαμόρφωσή του, η οποία δεν θα επιτρέπει στις πιπτικές ουσίες να διαφεύγουν και θα διατηρεί την εσωτερική θερμοκρασία του σταθερή. Το δοχείο του πειραματιστού (εικ. 12) πρέπει να είναι από ύαλο ή πορσελάνη και ο λαιμός του να είναι στενός, ενώ το άνοιγμά του να κλείνει εντελώς με ένα πώμα αλειμένο με πίσσα. Όπως μέσα στα ορυχεία, ο υδράργυρος και το θείον προφυλάσσονται από την άμεση επαφή με το πυρ, με την μεσολάβηση γήινων υλών, έτσι και το δοχείο δεν πρέπει να αγγίζεται άμεσα από το πυρ. Γι' αυτό πρέπει να καλυφθεί από ένα στέ-

10. Τα 63 επίπεδα του κόσμου (Rajasthan, περ. 1800).

11. Ο Σμαράγδινος Πίναξ.

ρεο περίβλημα που θα διατηρεί την ίδια σταθερή θερμοκρασία σε όλη του την επιφάνεια.

Η Αλχημία στους πρώτους βυζαντινούς αιώνες

Ο Διοκλητιανός, περί το 290, αφού διερεύνησε τα παλαιά βιβλία για την χημεία αργύρου και χρυσού τα έκαψε για να μη φέρονται, με την τέχνη αυτή, πλούτη στους Αιγυπτίους και να μην έχουν έτσι περιουσία που θα αντιπαρατίθεται στους Ρωμαίους: «και τας βίβλους όσαι περί χυμίας αργύρου τε και χρυσού τοις παλαιοτέροις των Αιγυπτίων κατά σπουδήν εγράφησαν, ανάλωμα πυρός αυτάς έθηκε Είργων Αιγυπτίοις πόρισμα χρημάτων, ώστε μη εκ τήσδε της τέχνης ευκοπτότατα χρηματισομένοις» (Acta (Πράξεις) Αγίου Προκοπίου, Βολλανδιστές, Julii II, 557 Α: βλ. και λεξικό Σουίδα, λ. «Χημεία»).

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι αρχικά η Αλχημία λεγόταν Ιερά Επιστήμη ή Τέχνη Θεία και Ιερά, ονόματα κοινά και με την Μαγεία. Το ίδιο το όνομα της Αλχημίας εμφανίζεται για πρώτη φορά σε μια αστρολογική πραγματεία, του Ιούλιου Φιρμίκους, συγγραφέα του 4ου αιώνα (δηλαδή έναν αιώνα προ των χρόνων του Ζωσίμου Πανοπολίτη και των πρώτων διαδόχων του): «Αν η οικία του Ερμή αποδίδεται στην Αστρονομία, της Αφροδίτης αναγγέλλει τις ωδές και την χαρά, τον Άρη στα όπλα ... τον Δία στην θεία λατρεία και την επιστήμη των νόμων, εκείνη του Κρόνου αποδίδεται στην επιστήμη της Αλχημίας» (Julius Firmicus, III, 15, in nōmo logo). Η προσθήκη αλ (al) είναι ύποπτη, και χωρίς αμφιβολία οφείλεται σε κάποιον αντιγραφέα, αλλά η ύπαρξη της Αλχημίας στον Φίρμικο δεν αμφισβητείται από κανέναν.

Στον Θεόφραστο, έργο του Αινεία του Γαζαίου, διάλογος για την ανάσταση των νεκρών αναφέρεται στην Αλχημία. Και αυτό, μαζί με τα κείμενα των Πλίνιου και Μανίλιου, είναι από τα αρχαιότερα σαφή μνημεία, εννοείται μετά τους παπύρους και τα αλχημικά χειρόγραφα, για τον καθορισμό της χρονολογίας όπου γίνεται λόγος για μετουσίωση των μετάλλων. Ο Αινείας ο Γαζαίος είναι νεοπλατωνικός φιλόσοφος του 5ου αιώνα, μαθητής του Ιεροκλή, ο οποίος αργότερα έγινε χριστιανός. Στον διάλογο αυτό διατυπώνει την άποψη ότι το ανθρώπινο σώμα διαμορφώθηκε από τα τέσσερα στοιχεία –γη, ύδωρ, αέρας και πυρ– και αυτά αναπαράγονταν με την αποσύνθεση του σώματος. Επαναλαμβάνει δηλαδή την θεωρία των Νεοπλατωνικών, σύμφωνα με την οποία «η μορφή μένει, η ύλη μεταβάλλεται, αφού ύχει γίνει για να δέχεται όλες τις ποιότητες» για να καθορίσει περαιτέρω: «Η μεταβολή της ύλης προς το καλύτερο δεν είναι κάτι απίστευτο. Έτσι οι σοφοί στην τέχνη της ύλης παίρνουν όργυρο και κασσίτερο και αφού εξαλείφουν τον εξωτερικό τους χαρακτήρα, βάφουν την ύλη και την μεταβάλλουν σε εξαίρετο χρυσό» (Αινεία Γαζαίου, Θεόφραστος, 1635, έκδ. Barthius).

Την ίδια χρονική περίοδο, οι αλχημιστές αρχίζουν να αναφέρονται με τη ίδια τους τα ονόματα στα Χρονικά. Ο πρώτος, ο οποίος αποκαλείται με το όνομά του, είναι κάποιος

αγύρτης, ο Ιωάννης ο Ίσθμιος, που εξαπατούσε τους κοσμηματοπώλες στα χρόνια του αυτοκράτορα Αναστασίου, στον οποίο και παρουσίασε νόθο χρυσό χαλινό ίππου, οπότε ο αυτοκράτορας τον φυλάκισε στο φρούριο της Πέτρας, το 504, με το σκεπτικό: «Για να μη με γελάσει και μένα όπως τους άλλους». Ο Ιωάννης ο Ίσθμιος τελικά πέθανε στην ειρηκτή, και όλοι οι Βυζαντινοί χρονικογράφοι, όπως ο Κεδρηνός, ο Ιωάννης Μαλάς και οι συγγραφείς του 10ου αιώνα, όπως ο Θεοφάνης και άλλοι που έγραψαν ιστορία στα μετέπειτα χρόνια, αναφέρουν τα ίδια για το πρόσωπο αυτό. Ο Ιωάννης ο Ίσθμιος είναι ο πρώτος επώνυμος πρόγονος των αλχημιστών του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, οι οποίοι εξαπάτησαν πολλούς, κάνοντας μετουσίωση των μετάλλων μπροστά στα μάτια εύπιστων.

Οπωσδήποτε η Αλχημία, θεωρούμενη ως σύνολο επιστημονικών θεωριών, δεν αναφέρεται στους ιστορικούς πριν από τον Ιωάννη τον Αντίοχο που έζησε τον 7ο αιώνα. Κατά τον 8ο αιώνα, ο πολυγράφος Γεώργιος Σύγκελλος γνώριζε κάποιους αλχημιστές και αναφέρει την μύηση του Δημόκριτου από τον Οστάνη, όπως και τα τέσσερα βιβλία του Παμμένη για τον χρυσό, τον όργυρο, τους λίθους και την πορφύρα, με τις ίδιες σχεδόν λέξεις που τα αναφέρει και ο αλχημιστής Συνέσιος ο Κυρηναίος.

Ο Γεώργιος Σύγκελλος αντιγράφει επίσης εκτενείς περιλήψεις του Ζωσίμου και του Συνεσίου, μερικές από τις οποίες συναντούμε και στα χειρόγραφα της Βιβλιοθήκης της Λυόν. Ο Φώτιος, Πατριάρχης και αλχημιστής του 9ου αιώνα, αναφέρει και αυτόν τον Ζώσιμο και τον Ολυμπιόδωρο, του οποίου διηγείται τον βίο.

Σε αυτή την χρονική περίοδο, δηλαδή το 850, οπότε και γράφτηκε η αραβική εγκυκλοπαιδεία *Khitab-al-Fihrist*, βρίσκουμε πίνακα αλχημιστών συγγραφέων, τα ονόματα των οποίων, άλλων μεν έχουν χαθεί, άλλων δε σώζονται και στα ελληνικά χειρόγραφα, όπως ο Ερμής, ο Αγαθοδαίμων, ο Οστάνης, ο Χύμης, η Κλεοπάτρα, η Μαρία, ο Στέφανος, ο Σέργιος, ο Διόσκουρος κ.λπ.

Για τα επόμενα χρόνια βρίσκουμε στους Βυζαντινούς και ύστερα στους Άραβες και τους Δυτικούς σειρά από αλληλένδετα ιστορικά τεκμήρια για την Αλχημία και για εκείνους οι οποίοι την άσκησαν. Όλα αυτά τα γεγονότα και οι αναφορές τεκμηριώνουν μια αδιάσπαστη συνοχή μαρτυριών για την ύπαρξη της Αλχημίας, από τον 3ο έως τον 18ο αιώνα. Όμως αυτό δεν σημαίνει ότι η ιερά αυτή τέχνη δεν προϋπήρχε, επί πολλούς αιώνες, της εμφανίσεως του χριστιανισμού, όπως ήδη έχουμε δει στα προηγούμενα άρθρα.

Εικονομαχίες

Την εποχή που οι εικονολάτρες βασίζονταν στην αυτοκράτειρα Θεοδώρα την Αθηναία, οι αδελφοί της, Βάρδας και Πετρωνάς, απέκτησαν μεγάλη δύναμη στο παλάτι και στην Σύγκλητο. Κυρίως ο Βάρδας, ο οποίος ήταν δυναμικός και πολύ φιλόδοξος, είχε πολλές ικανότητες πολιτικές, προστάτευε

τους λόγιους και ενδιαφερόταν ιδιαιτέρως για την διάδοση των ελληνικών γραμμάτων. Ο Βάρδας φημιζόταν ακόμη ως δίκαιος και ακέραιος ἄνδρας και ήταν αυτός που αναδιοργάνωσε την δικαιοσύνη και ξεκαθάρισε τους φαύλους δικαστές που χρηματίζονταν ακόμα όσο ζούσε ο Θεόφιλος. Μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα, η Θεοδώρα πιέστηκε από τους εικονολάτρες και κάλεσε Εκκλησιαστική Σύνοδο, στα 843, για να ρυθμίσει τελεσδίκα το θέμα των εικόνων. Στην Σύνοδο προήδρευε ο Πατριάρχης Μεθόδιος, φανατικός εικονολάτρης, και χωρίς αντιπολίτευση πάρθηκε η απόφαση να αναστηλωθούν οι εικόνες. Οι εικονολάτρες πανηγύρισαν την νίκη τους με τελετές και διαδηλώσεις και αποφασίστηκε η πρώτη Κυριακή των Νηστειών να γιορτάζεται ως ημέρα της ορθοδοξίας. Τότε

12. Το δοχείον του πειραματιστού κατ' αλληγορικήν εικονογράφηση (τέλη 14ου αι.).

πλέον, οι εικονολάτρες αξιωματούχοι της Εκκλησίας επιτέθηκαν και στους διανοούμενους, οι οποίοι μελετούσαν τα αρχαία ελληνικά συγγράμματα και τους αναθεμάτισαν: «Τοις τα ελληνικά δεξιούσι μαθήματα και διά παίδευσιν μόνον ταύτα παιδευομένοις. Άλλα και ταις δόξαις αυτών ταις ματαίαις επομένοις, και αληθέσι πιστεύουσι, και ούτως αυταίς ως το βέβαιον έχουσαις, εγκειμένοις, ώστε και ετέρους ποτέ μεν λάθρα, ποτέ δε φανερώς ενάγειν αυταίς και διδάσκειν ανενδοιάστως, ανάθεμα» και «Τοις μετά των άλλων μυθικών πλασμάτων αφ' εαυτών και την καθ' ήμας πλάσιν μεταπλάτουσι, και τας πλατωνικάς ιδέας ως αληθείς δεχομένοις, και ως αυθυπόστατον την ύλην παρά των ιδεών μεταμορφούσθαι λέγουσι και προφανώς διαβάλλουσι το αυτεξούσιον του δημιουργού, του από του μη όντος εις το είναι παραγαγόντες τα πάντα, και ως Ποιητού πάσιν αρχήν και τέλος επιτιθέντος εξουσιαστικών και δεσποτικών, ανάθεμα». Και ο μοναχός Θεόδωρος Στουδίτης, εάν αυτός, όπως εικάζεται, έγραψε τον Κανόνα ο οποίος ψάλλεται στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας, κατακεραυνώνει τον εικονομάχο Πατριάρχη Ιωάννη Ζ' τον Χάρακα:

«Οὐκ ἔδει σε, ω παράνομε,
Ονομάζεσθαι τοιαύτην κλήσιν,
μάλλον δε Πιθαγόραν και Κρόνον
και Απόλλωνα ἡ τινα ἄλλων θεών
ων τον βίον εζήλωσας,
τερπόμενος ταις ασελγίαις αυτών».

Εν τω μεταξύ, ο Βάρδας είχε τιτλοφορηθεί μάγιστρος, πατρίκιος, κουροπαλάτης και τελευταία ονομάστηκε καίσαρ, δηλαδή συμβασιλεύς και ουσιαστικά πραγματικός κυβερνήτης του κράτους, καθώς ο ανιψιός του, διάδοχος του Θεοφίλου, Μιχαήλ Γ', ήταν μέθυσος, άβουλος και ανίκανος. Ο Βάρδας, πάντα σώφρων, βλέποντας πού οδηγούσε η αδιαλλαξία των εικονοφίλων με τις καταπιεσίες και την τρομοκρατία τους, προσπαθούσε με κάθε τρόπο να εμποδίσει τον εμφύλιο πόλεμο, όμως, όταν ο τότε Πατριάρχης Ιγνάτιος του απαγόρευσε να κοινωνήσει, αυτός, αντιδρώντας άμεσα, τον απέπεμψε από τον πατριαρχικό θρόνο και, χωρίς να συμβουλευτεί το ιερατείο, διόρισε Πατριάρχη τον λαϊκό Φώτιο (858), άτομο πολυμαθέστατο αλλά ανεπιθύμητο στην μεγαλύτερη μερίδα των αυλικών. Έτσι, οι αντιπολιτεύομενοι του Βάρδα και του Φωτίου, προσπαθώντας να δημιουργήσουν κατάσταση η οποία θα τους έφερνε στην εξουσία, ζήτησαν την συνδρομή του Πάπα της Ρώμης, Νικολάου Α', προκαλώντας την επέμβασή του. Αυτός χαρακτήρισε αντικανονική και παράνομη την τοποθέτηση στον πατριαρχικό θρόνο του Φωτίου. Ασφαλώς, στα καθαρώς τυπικά επιχειρήματά του, ο Πάπας είχε δίκαιο, γιατί ο Φώτιος διορίστηκε πατριάρχης από τον Βάρδα χωρίς να τον επιλέξουν οι αρμόδιοι επίσκοποι. Ωστόσο, ο Πάπας δεν είχε δικαίωμα να κρίνει τα εσωτερικά θέματα της Ανατολικής Εκκλησίας και αν έδειξε ενδιαφέρον, το έκανε για να δηλώσει εμμέσως τα πρωτεία της θέσης του, ως αρχηγού της χριστιανοσύνης. Επόμενο ήταν ο Φώτιος να αρνηθεί τέτοιο δικαίωμα κρίσεως στον Πάπα και γι' αυτό αφορίστηκε από την Δυτική Εκκλησία, το 863. Η αντίδραση του Φωτίου ήταν να καλέσει Εκκλησιαστική Σύνοδο το έτος 867, η οποία αναθεμάτισε τον Πάπα. Αν και αργότερα οι δύο εκκλησίες συμφιλιώθηκαν, ωστόσο το σχίσμα μεταξύ τους είχε πλέον δημιουργηθεί.

Τα γράμματα και οι τέχνες από τον 7ο έως τον 9ο αιώνα

Από τους χρόνους του Ιουστινιανού έως την εποχή των Ισαύρων, η πνευματική ζωή, όπως και η καλλιτεχνική δημιουργία, παρουσιάζουν οπισθοδρόμηση στο Βυζάντιο. Είναι μια περίοδος πραγματικού πνευματικού μαρασμού, και αυτό διότι η τέχνη όπως και η επιστήμη ανθούν μόνον

όταν υπάρχει ευμάρεια και πλούτος. Όμως το Βυζάντιο στον 7ο αιώνα έχασε τις καλύτερες επαρχίες του, η κρατική οικονομία ήταν σε άθλια κατάσταση, ενώ οι Άραβες και οι Αβαροσλαύοι είχαν σχεδόν πολιορκήσει την αυτοκρατορία. Επίσης, με το να χάσει το Βυζάντιο την Συρία και την Αίγυπτο, δεν έχασε μόνο μεγάλες και πλουτοφόρες περιοχές αλλά και αξιόλογα πνευματικά κέντρα, όπως η Αντιόχεια, η Αλεξανδρεία, η Γάζα, η Βηρυτός και άλλες μικρότερες πόλεις. Βεβαίως υπήρξε και μια άλλη αιτία. Όλη η προσοχή της βυζαντινής κοινωνίας είχε συγκεντρωθεί στα δογματικά θέματα ενώ η πάλη ορθοδόξων και μονοφυσιτών συνεχίστηκε μέχρι τις αρχές του 8ου αιώνα. Έτσι η πνευματική ζώη ήταν απορροφημένη από τις δογματικές αντιθέσεις και δεν υπήρχε ευνοϊκό έδαφος για να αναπτυχθεί ούτε καν ανάλογη φιλολογία.

Παράλληλα, το κλείσιμο των φιλοσοφικών σχολών και ο διωγμός της εθνικής φιλοσοφίας έγιναν τροχοπέδη στην ελεύθερη σκέψη. Οι διανοούμενοι, ακόμα και αυτοί που ήταν χριστιανοί, ζούσαν σε μια κοινωνία η οποία παρεξηγούσε κάθε πνευματική εκδήλωση, όταν αυτή δεν έφερε την σφραγίδα του ορθοδόξου δόγματος και ο στοχασμός βρισκόταν πότε κάτω από την φανερή και πότε κάτω από την κρυφή τρομοκρατία της Εκκλησίας. Έτσι, μόνον ένας χρονογράφος επώνυμος εμφανίζεται στους χρόνους μετά τον Ιουστινιανό, ο Θεοφάνης, ο οποίος έγραψε σε δέκα βιβλία τα γεγονότα της πολυτάραχης εποχής του Ιουστίνου Β' και του Μαυρικίου. Η χρονογραφία του όμως χάθηκε και μόνον αποστάσματά της σώθηκαν από τον Φώτιο. Ένα άλλο αποχές γεγονός ήταν η απόφαση της Ζ' Συνόδου να συγκεντρώθουν όλα τα υπέρ της εικονομαχίας βιβλία στο Πατριαρχείο και να καταστραφούν. Εκείνος ο οποίος θα έκρυψε τέτοια βιβλία, αν ήταν κληρικός, θα καθαιρείτο, ενώ εάν ήταν λαϊκός, θα αφοριζόταν (βλ. Mansi, XIII, 430).

Κατ' αυτόν τον τρόπο χάθηκαν πολλά έργα, τα οποία, εκτός από το ιστορικό τους υλικό, θα πρέπει να είχαν αξία και ως πνευματικά δημιουργήματα, δεδομένου ότι ακόμα και ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Ε', όπως αργότερα και ο αυτοκράτωρ Λέων Ε', είχαν συγγράψει σημαντικές μελέτες και πραγματείες προς υπεράσπισην της εικονομαχίας.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Κωνσταντίνος Ε', ο οποίος ήταν πολύ μορφωμένος και συγγραφεύς, δεν δίσταζε να καταστήσει φανερές και τις ελευθερόφρονες αντιλήψεις του για την Παναγία και τους Αγίους. Όπως ο Ιουλιανός ο Παραβάτης, ήταν και αυτός πολύ επηρεασμένος από την ελληνική φιλοσοφία και την ιστορία, σε τέτοιο βαθμό ώστε σε πείσμα των αποφάσεων της Πενθέκτης Συνόδου, που καταδίκασε τις λατρευτικές επιβιώσεις της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, ο Κωνσταντίνος Ε' επέτρεψε να γιορτάζονται τα Βρουμάλια, δηλαδή η γιορτή του θεού Διονύσου. Ένα από τα έργα του, η Σύντομος Ιστορία, στο οποίο ασχολείται με τα γεγονότα από το 602 έως το 769, έχει διδακτικό χαρακτήρα και αποτελεί σημαντική πηγή πληροφοριών για εκείνη

την εποχή, καθώς καταγράφει και γεγονότα που δεν απαντούν σε άλλους χρονικογράφους.

Ο κλονισμός που υπέστη το Βυζάντιο από το εικονομαχικό κίνημα, ο φανατισμός των μοναχών και οι αντιθέσεις με την παπική Εκκλησία, ανάγκασαν την άρχουσα τάξη να στραφεί προς την αρχαία Ελλάδα. Για να εδραιωθεί η νίκη της ορθοδοξίας, έπρεπε να βρεθούν τα κατάλληλα ιδεολογικά όπλα, όχι μόνον από την εκκλησιαστική παράδοση, αλλά και από την Φιλοσοφία. Άλλα το Βυζάντιο στερείτο ιστορικό παρελθόντος και πνευματικών παραδόσεων. Γι' αυτό οι λόγιοι του Βυζαντίου άρχισαν να μελετούν και να αξιολογούν τις ελληνιστικές παραδόσεις, γιατί, αφενός η ορθόδοξη θεολογία χρειαζόταν γερές φιλοσοφικές θεωρίες ώστε να μπορέσει να θεμελιώσει την πολεμική της, και αφετέρου οι αριστοκράτες και οι αυλικοί χρειάζονταν και αυτοί ένα γερό ιδεολογικό όπλο για να υπερασπίσουν και να στηρίξουν την προνομιακή τους θέση. Και επειδή η βυζαντινή γραμματολογία ήταν ακόμα στα σπάργανα, φυσικό ήταν να δανειστούν, από το πνευματικό οπλοστάσιο της ελληνικής αρχαιότητας, τον θεωρητικό εξοπλισμό τους. Έτσι, παρ' όλες τις αντιδράσεις μιας μερίδας του ανώτερου κλήρου, άρχισε η μελέτη του πνευματικού θησαυρού, τον οποίο άφησαν ως κληρονομία στην ανθρωπότητα οι αρχαίοι Έλληνες.

Ο Φώτιος είναι ο πιο γνωστός εκπρόσωπος της τάσης αυτής. Από όλα τα έργα του, το πλέον σημαντικό, στο οποίο οφείλει και την υστεροφημία του, είναι η *Μυριόβιβλος* ή *Βιβλιοθήκη*, την οποία έγραψε πριν γίνει πατριάρχης και στην οποία αναλύει και κρίνει 280 βιβλία της εκκλησιαστικής φιλολογίας και της κλασικής ελληνικής αρχαιότητος. Στο σπουδαιότατο αυτό έργο, τον παρακίνησε ο αδελφός του Ταράσιος, ο οποίος ήταν πατρίκιος και λόγιος. Μα εκτός από τον Ταράσιο, και πολλοί άλλοι ευγενείς, όπως είδαμε, ενδιαφέρονταν για την αρχαία ελληνική γραμματεία. Έτσι, ο Φώτιος έσωσε πολλά κείμενα και δίνει πληροφορίες για πολλά συγγράμματα που δεν έχουν φτάσει ως εμάς. Μπορεί τα σχόλιά του, οι αισθητικές και κριτικές του παρατηρήσεις να μην είναι πάντοτε σωστές, ωστόσο, όχι μόνο η *Μυριόβιβλος*, αλλά και τα *Αμφιλόχια*, τα *Παραινετικά*, οι *Επιστολές*, το *Λεξικό* και οι *Ομιλίες* του περιέχουν αξιόλογο και διαφωτιστικό υλικό. Γι' αυτό και η συγγραφική του προσφορά είναι πολυτιμότατη. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι ο Φώτιος δημιούργησε σχολή και προσέφερε μεγάλες υπηρεσίες με την συγγραφική του δράση. Γύρω του είχαν συγκεντρωθεί πολλοί διανοούμενοι, οι οποίοι τον θεωρούσαν δάσκαλό τους. Στο σπίτι του γίνονταν συζητήσεις και ανταλλάσσονταν γνώμες, όχι μόνο για τα επίκαιρα πολιτικά ζητήματα, αλλά και για την πνευματική κίνηση. Μαθητές του ήσαν ο *Επίσκοπος* της Καισαρείας, Αρέθας, ο Πατριάρχης Νικόλαος ο Μυστικός και άλλοι. Ο Αρέθας, συνεχίζοντας τις ιστοριοδιφικές έρευνες του δασκάλου του, αντέγραψε και σχολίασε και αυτός, αρχαία και άλλα κείμενα.

13. Ισλαμική εκδοχή του Ουροβόρου Όφεως από αλχημικό χειρόγραφο του 17ου αι.

Παράλληλα στο παλάτι της Μαγναύρας, ιδρύθηκε στους χρόνους του αυτοκράτορα Θεοφίλου (829-842) Ανώτερη Σχολή, δηλαδή Πανεπιστήμιο, όπου διδάσκονταν τα εξής: Νομικά, Γραμματική, Μαθηματικά, Γεωμετρία, Φιλοσοφία και Αστρονομία. Την φιλοσοφία δίδασκε ο Λέων, ο οποίος καταγόταν από την Θεσσαλονίκη και έφερε τον τίτλο του φιλοσόφου. Ήταν διάσημος στην εποχή του, για την φιλοσοφική του κατάρτιση και γι' αυτό είχε πολλούς εχθρούς στις τάξεις του ανώτερου κλήρου. Τον κατηγόρησαν ότι ήταν «Έλλην», δηλαδή ειδωλολάτρης, και ότι δεν πίστευε στον Χριστιανισμό. Είχε όμως και πολλούς φανατικούς θαυμαστές και υποστηρικτές.

Η Σχολή της Μαγναύρας, στην οποία προσερχόταν τακτικά και παρακολουθούσε μαθήματα ο Βάρδας, δημιούργησε πνευματική ατμόσφαιρα στους ανώτερους κύκλους της Κωνσταντινούπολεως. Έτσι αναζωογόνηθηκε το ενδιαφέρον για τις επιστήμες. «Ανηβάσκειν ήρξαντο αι επιστήμαι», γράφει ο Κεδρηνός, διότι, συνεχίζει ο ίδιος, είχαν παραμεληθεί «τη των κρατούντων αγροικία και αμαθία».

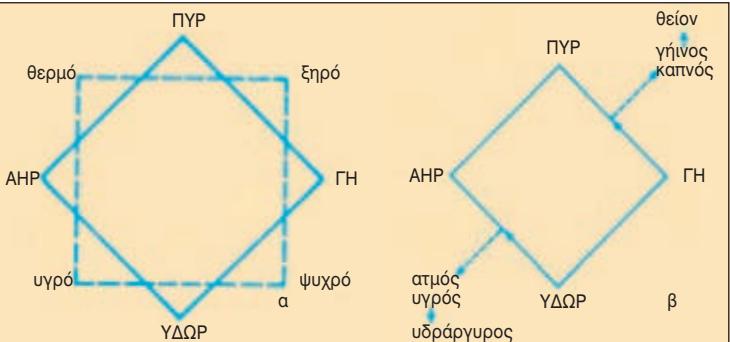
Η Αλχημία στο Βυζάντιο από τον 7ο έως τον 9ο αιώνα

Μέσα σε ογδόντα τρία χρόνια, το Ισλάμ είχε εξαπλωθεί από την Μέκκα μέχρι τα Πυρηναία και την Κίνα. Όταν το πολεμικό, κατακτητικό μένος ηρέμησε, ο προστηλυτισμός, δηλαδή η θρησκευτική κατάκτηση, αντικατέστησε την ένοπλη και αρκετοί διανοητές, Έλληνες της Μικράς Ασίας, της Συρίας και της Αιγύπτου, έγιναν μουσουλμάνοι, κάνοντας εν συνεχεία γνω-

στή την αρχαία ελληνική σοφία στους Άραβες κατακτητές. Πολλοί από αυτούς εγκαταστάθηκαν στην Βαγδάτη, η οποία από τα μέσα του 8ου αιώνα και μετά, διαδέχεται την Τζοντισταπούρ ως πρωτεύουσα του πνεύματος και στο πανεπιστήμιό της καταλήγουν πολλά ελληνικά χειρόγραφα, αγορασμένα στο Βυζάντιο και μεταφράζονται πλέον από τα ελληνικά στα αραβικά, παρακάμπτοντας τις συριακές μεταφράσεις (εικ. 13). Ήδη από τον 7ο αιώνα, ο ιατρός και αλχημιστής Στέφανος από την Αλεξανδρεία, διδάσκει Φυσική Φιλοσοφία στην Βαγδάτη και συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό αλχημικών βιβλίων, όπως αυτά του Ζωσίμου, του Ολυμπιοδώρου, του Συνεσίου, του Πρόκλου κ.ά., στα οποία προστίθενται αργότερα οι συλλογές του Χριστιανού και του Ανωνύμου. Η κεντροβαρική θέση της Βαγδάτης την έφερνε σε ταυτόχρονη επαφή με την Ελλάδα, την Δυτική Ευρώπη και την Αίγυπτο, όπως και με την Περσία, την Ινδία, ακόμα και με την Κίνα. Ο Στέφανος, περί το 640, έχαιρε τόσης εκτίμησης ως αλχημιστής, ώστε είχε γράψει και ένα αλχημικό κείμενο για χάρη του αυτοκράτορα του Βυζαντίου, Ηράκλειου, και ίσως γι' αυτόν τον λόγο ο αυτοκράτορας Ηράκλειος έμεινε γνωστός στην αραβική παράδοση ως αλχημιστής. Αυτός ζήτησε το 618, να μεταφραστεί από τα ελληνικά στα συριακά μια αλχημική πραγματεία η οποία απεδίδετο στον Αριστοτέλη. Η πραγματεία αυτή βρίσκεται σε έναν κώδικα του 12ου αιώνα της Εγίρας, σε συριακή γραφή –karshūnī– με τον τίτλο: *Tafsīr risālat Aristū fi s-sinā'a* (Υπόμνημα στην πραγματεία του Αριστοτέλη περί της –ιεράς– τέχνης)· το χειρόγραφο (252, 49 κ.ε.) βρίσκεται στην βιβλιοθήκη της Μονής St. Joseph της Βηρυτού. Αυτό το χειρόγραφο μας δίνει την πληροφορία, ότι η πραγματεία μεταφράσθηκε στα συριακά, το 618, κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα Ηρακλείου.

Σύμφωνα με το εγκυκλοπαιδικό αραβικό λεξικό *Khitab-al-Fihrist*, ο πρώτος μουσουλμάνος που ασχολήθηκε με την συλλογή και την μετάφραση αρχαίων αλχημικών έργων ήταν ο Ομπεϋάδας πρίγκιπας Αλή μπεν Γεζίντ μπεν Μοαούγια, ο οποίος πέθανε το 708. Αυτή η πολυμάθεια των Αράβων δεν απέδωσε καρπούς παρά χάρις στον Ζαβίρ, τον επονομαζόμενο Αλ Γκιαούρ (ο Έλλην), τον οποίον ολόκληρη η Ευρώπη θεώρησε, δικαίως, ως τον μεγαλύτερο Άραβα αλχημιστή με το όνομα Γκεμπέρ, τα έργα του οποίου εκτείνονται από τον 8ο μέχρι και τον 10ο αιώνα (εικ. 14). Ο Αλ Ναντίμ, πάλι, στο *Khitab-al-Fihrist*, στο κεφάλαιο που αναφέρει τον Γκεμπέρ, μας πληροφορεί: «Όταν κατεδαφίστηκε το σπίτι του Γκεμπέρ στην πόλη Κούφα, βρήκαν, σε κρύπτη μέσα στον τοίχο, περίπου 250 χιλιόγραμμα χρυσό σε σκόνη».

Τον 8ο αιώνα, πραγματοποιήθηκαν πολλές επισκέψεις Αράβων απεσταλμένων στο Βυζάντιο, κυρίως όταν ήταν χαλίφης ο Αββασίδης πρίγκιπας Αμπού Τζαφάρ, ο επιλεγόμενος Αλ Μανσούρ (ο Νικητής). Οι αραβικές αυτές αποστολές οργανώθηκαν για να ωθηθούν οι Άραβες στην μίμηση του ανώτερου πολιτισμικού επιπέδου του Βυζαντίου, ιδίως αυτού το οποίο επικρατούσε στα εκπαιδευτήρια. Πιθανότατα ο θαυ-

14. α. Διάγραμμα του Αριστοτέλη για τα τέσσερα στοιχεία, έκαστο με δύο συγγενικά στοιχεία.

14. β. Διάγραμμα κατά τον Γκεμπέρ, στο οποίο φαίνονται οι τροποποιήσεις της οποίες επέφερε στην αριστοτελική θεωρία.

μασμός των καινοφανών μυστών της Αλχημίας προς την βυζαντινή Χυμευτική να υπήρξε η κινητήρια δύναμη για την περαιτέρω μεγάλη ανάπτυξη της αραβικής Αλχημίας. Πολύ περισσότερο όταν ο ίδιος ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε' (741-775) μετέτρεψε, ενώπιον των απεσταλμένων του χαλίφη Αμπού Τζαφάρ, μόλυβδο σε άργυρο και χαλκό σε χρυσό, όπως βεβαιώνουν οι ίδιοι οι απεσταλμένοι του Άλ Μανσούρ.

Όμως, παρ' όλες τις αναμφισβήτητες αλχημικές γνώσεις του Κωνσταντίνου Ε', κάτι αντίστοιχο με την Πανεπιστημιακή Αλχημική Βιβλιοθήκη της Βαγδάτης εμφανίζεται στην Κωνσταντινούπολη μόλις κατά τα μέσα του 9ου αιώνα, όταν ο πατριάρχης Φώτιος, συλλέγει και σχολιάζει πλήθος παλαιών βιβλίων Αλχημίας, τα οποία έτσι διαφυλάχθηκαν ανά τους αιώνες (βλ. παραπάνω). Ο πολυμαθέστατος και πολυσχιδής Φώτιος ήταν και ο ίδιος αλχημιστής, στα δε κείμενά του περί «αρχαίας μεταλλείας» συναντά κανείς ενδιαφέρουσες πληροφορίες και λεπτομέρειες περί χρυσοποιίας ή κατασκευής χρυσού, όπως επί παραδείγματι: «ούτως ουν ούτος ο σηλαγγεύς περικαθάρας τα ψήγματα του χρυσού παραδίδωσι τοις εψηταίας. Οι δε λαβόντες μέτρω και σταθμώ το συνηγμένον εις άγγος κεραμεούν ενέβαλον και μίζαντες κατά λόγον του πλήθους μολύβδου βώλον και χόνδρους αλών» (Αγαθαρχίδης, Müller, 128 = Φώτιος).

Την εποχή του Φωτίου υπήρξε μια συγγραφική έξαρση αλχημικών έργων, όπως και αναδίφηση σε αρχαιότερα αλχημιστικά συγγράμματα, από Έλληνες του Βυζαντίου και Αραβες. Διακρίνεται η προσπάθεια διαφόρων λογίων να καταστήσουν γνωστούς, στους μη μυημένους στην Αλχημία, διάφορους όρους και εκφράσεις της επιστήμης αυτής, κάτι που κατά έναν περίεργο τρόπο, επαναλήφθηκε, περίπου χίλια χρόνια αργότερα, στην Δυτική και Κεντρική Ευρώπη. Οπωσδήποτε, τα βιβλία αυτά ήσαν προσφιλή, κυρίως στις εύπορες τάξεις, αν λάβουμε υπόψη και το κόστος αγοράς ενός χειρόγραφου βιβλίου πιριν την εφεύρεση της τυπογραφίας.

Το κυριότερο από τα έργα αυτά στην αραβική ήταν το *Βιβλίο του Κράτη*, όπου Κράτης είναι παραφθορά του ονόματος Δημόκριτος σε λαϊκά αραβικά. Το σύγγραμμα αυτό φαίνεται

ότι είναι μετάφραση προγενεστέρου ελληνικού κειμένου, το οποίο γράφτηκε μεταξύ 8ου και 9ου αιώνα, από Έλληνα μονοφυσίτη μοναχό στην Αίγυπτο. Το κείμενο έχει μυστικιστικό και οραματιστικό χαρακτήρα, αλλά δεν περιέχει αλχημικά πειράματα και συνταγές, όπως τα έργα των Ψευδοδημοκρίτου και Ζωσίμου, όμως μοιάζει εκπληκτικά, στην πλοκή και στις αλληγορίες που περιέχει, με αυτά, ενώ περιλαμβάνει σωρεία αναφορών σε Έλληνες σοφούς της αρχαιότητας.

Εν πάσῃ περιπτώσει, το βιβλίο αυτό ήταν τόσο δημοφιλές, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ως ο αρχαιότερος σύνδεσμος μεταξύ της ελληνικής Χυμευτικής ή Αρχής Μίας και της αραβικής Αλχημίας.

The Byzantine Alchemists Up to the Tenth Century

The earlier written sources on Alchemy, whose name appears by the eighth century, are the papyri in the Bibliothèque Municipale of Lyon, France, which contain Greek texts written in Egypt, where they were also found placed on mummies. The texts date from the third century and contain religious invocations and metallurgists' formulas. The knowledge compiled in them was already connoted by the term "Chemeia" (=Chemistry), as a fifth-century Christian treatise written by Zosimos of Panopolis informs us.

Alchemy, at least of the early Christian period, was practiced through experimental chemistry in laboratories, and only by the sixth century it was theoretically approached by the Neoplatonist philosopher Olympiodoros.

Scholars had already used a complex ensemble of experimental devices in the previous centuries. The basic one was the alambic, a refining gadget that led to the invention of distillation, through which the decomposition and analysis of material elements could be achieved. An entity of specific alchemic symbols had already been established since 2,000 years BC, composed by Minoan ideograms and letters. The most recognizable visual symbol of Alchemy has been a reptile biting its tail, whose earlier representation dates from the tenth century AD.

The eighth-century Arab intellectuals considered a treatise on Alchemy, written around the fifth century BC and purposing to exhibit its theory in the framework of the Syrian education, as the synopsis of the entire science of cosmogony. However, the Arabic version of this text reached Europe only in the tenth century, while the Latin translation of the treatise remained altogether obscure except for its last page. In the following eight centuries this fragment would become the resumé of the Alchemic Knowledge.

The Omayyad prince Ali-ben-Yezid-ben-Moawia was the first Muslim who engaged himself with the compilation and translation of ancient works on Alchemy, according to the Arabic encyclopedia *Khīṭab-al-Fihrist*.